

STRESZCZENIE

Humor jako sposób przekazywania znaczeń jest zjawiskiem powszechnym. Biorąc pod uwagę fakt, że humor może być tworzony na wiele sposobów i pojawiać się w wielu formach dyskursu, znaczenie humorystyczne jest dla wielu badaczy interesującym pod względem teoretycznym obszarem dociekań naukowych. Analiza mechanizmów leżących u podstaw humoru jest tematem wielu rozważań – psychologicznych, społecznych, filozoficznych i lingwistycznych. Celem niniejszej rozprawy jest opis – na gruncie językoznawstwa kognitywnego – procesów konceptualizacyjnych leżących u podstaw dyskursu humorystycznego w komiksach i komediach typu „stand-up”. Parafrazując znaną angielską maksymę „Beauty is in the eye of the beholder”, bronimy tezy, że „humor jest wytworem umysłu postrzegającego”. To stwierdzenie jest istotne zarówno z punktu widzenia językoznawstwa kognitywnego, jak i pragmatyki językoznawczej. Jest także istotne z punktu widzenia badań kognitywistycznych, jako że według kognitywistów konstruowanie znaczeń jest zdolnością ludzkiego umysłu i zachodzi w procesie ludzkiego poznania. Konstruowanie znaczeń jest także ważne dla teorii pragmatyki językoznawczej, ponieważ zakłada, że u podłoża „efektu humorystycznego”, generowanego przez dyskurs i jego uczestników, leżą procesy poznawcze, konceptualizacyjne. Niniejsza praca podejmuje próbę pogodzenia „spojrzenia kognitywistycznego” i „spojrzenia pragmatycznego” na zagadnienie humoru. Rozprawa proponuje „unifikację” pragmatycznych teorii humoru z metodologią językoznawstwa kognitywnego, łącząc podejście do dyskursu Ronalda Langackera z pragmatycznymi teoriami humoru. W tym celu wprowadzamy do Langackerowskiej teorii *bieżącej przestrzeni dyskursu* (Current Discourse Space–CDS) dodatkowy moduł – tzw. Humorystycznego Zdarzenia Użycia (Humorous Usage Event–HUE). Rozprawa dzieli się na dwie części: trzy pierwsze rozdziały tworzą ramy teoretyczne, dwa następne stanowią część analityczną.

Rozdział pierwszy zawiera przegląd teorii kluczowych dla paradygmatu językoznawstwa kognitywnego dotyczących procesów myślowych i konceptualizacyjnych, leżących u podłoża rozumienia i tworzenia wypowiedzi. Użycie języka wiąże się z poznawaniem świata, dlatego też umiejętności językowe przedstawiono tu w ścisłym powiązaniu z doświadczeniem i wiedzą o świecie. Zgodnie z koncepcjami kognitywistycznymi, znaczenia zostały potraktowane jako wytwory obrazowania (imagery) – procesu kognitywnego, u podstaw którego leżą m. in. zjawiska metonimii, metafory i integracji konceptualnej. Rozdział omawia pokrótce teorie ujmujące te zjawiska – odpowiednio teorie metonimii, metafory i amalgamatów konceptualnych. Za podstawę analizy mechanizmów humoru zaproponowaną w rozprawie przyjęto wspomnianą już teorię *bieżącej przestrzeni dyskursu* (CDS) Ronalda Langackera (2008), ujmującą mechanizmy negocjacji znaczeń

w dyskursie, w tym w dyskursie humorystycznym. Według teorii CDS informacje przekazywane on-line są rozumiane w odniesieniu do posiadanej wiedzy o świecie i tzw. *aktualnego (językowego) zdarzenia użycia* (CUE) oraz *poprzedniego zdarzenia użycia* (PUE). W trakcie trwania dyskursu negocjacja znaczeń prowadzi do tzw. *antycypowanego zdarzenia użycia* (AUE), konstruowanego w oparciu o wcześniej nabytą wiedzę on-line. Aby ująć znaczenia humorystyczne w rozprawie zaproponowano – o czym już wspomniano – poszerzenie teorii CDS o dodatkowy „poziom opis” – tzw. *humorystyczne zdarzenie użycia* (HUE), bazujące na „module” PUE. Wprowadzenie „modułu” HUE ma z jednej strony zwrócić uwagę na fakt, że humor jest wytworem negocjacji znaczeń odbywającej się w ramach dyskursu on-line, z drugiej zaś strony podkreślić, że rządzi się prawami typowymi dla tego rodzaju przekazu – wprowadza do dyskursu nowe, niespodziewane elementy, różniące się zarówno od poprzedniego, jak i antycypowanego zdarzenia użycia.

Zjawisko humoru jest szczegółowo opisane w drugim rozdziale dysertacji, który przybliży pragmatyczną perspektywę badań nad znaczeniem humorystycznym. W ujęciu tu proponowanym niezwykle istotną rolę odgrywa jakość przekazywanej informacji – *relewanca informacji* – gwarantująca prawidłowe rozumienie negocjowanych znaczeń. Teorią, która zajmuje się tym aspektem komunikacji jest teoria relewancji, zaproponowana i rozwijana przez Dana Sperbera i Deidre Wilson. Teoria udziela odpowiedzi na pytanie, jakiego rodzaju informacje wypowiedzenie powinno zawierać, aby został osiągnięty tzw. *pozytywny wysiłek poznawczy* (positive cognitive effect), tzn. aby adresat przekazu mógł uzyskać możliwe najbardziej satysfakcjonujące zrozumienie wypowiedzi przy „minimalnym wysiłku mentalnym”. Owa „ekonomia wysiłku mentalnego” jest szczególnie istotna w przypadku dyskursu humorystycznego, w którym pojawienie się nowych, niespodziewanych elementów wymaga błyskawicznej, szczegółowej analizy napływających on-line *implikowanych* treści dyskursywnych. Niniejsze studium jest próbą inkorporowania elementów analizy pragmatycznych teorii humoru, w tym teorii relewancji, do proponowanej tu kognitywnej analizy humoru. Dążenie do wytworzenia znaczenia humorystycznego może być rozumiane jako akt mowy, który ma swój określony cel – wywołanie reakcji rozbawienia odbiorcy. Głównymi teoriami omawianymi w tym rozdziale są teorie skryptów semantycznych (SSTH) i teoria humoru werbalnego (GVTH). Najważniejszym założeniem tych teorii jest koncepcja zestawienia dwóch skryptów semantycznych, tj. „ogółu informacji dotyczącej danej sytuacji” – zestawienia, które jest nośnikiem humoru. Bazując na *niejednorodności* przekazu (incongruity), *rozładowaniu napięcia* (release) oraz *wyższości poznawczej* (superiority), nadawca humorystycznego komunikatu dąży do wykorzystania wiedzy o świecie odbiorcy w celu stworzenia „zaskakującej” wiadomości. Owe *nowum* informacyjne wprowadzone przez nadawcę jest relewantne tylko wtedy, gdy odbiorca jest w stanie rozpoznać humorystyczną intencję mówcy i, w odpowiednim kontekście, połączyć ze sobą dwa na pozór różne zbiory wiedzy z dwóch różnych skryptów w jedną, humorystyczną całość. Proces, w którym odbiorca

zestawia ze sobą te skrypty jest przykładem amalgamatu konceptualnego, w którym jedną z przestrzeni mentalnych jest ogólna wiedza o świecie zawężona do przedstawionego kontekstu, drugą zaś jest nowy skrypt z informacjami łączącymi się w niekonwencjonalny, nieprzewidywany sposób.

W rozdziale trzecim omówiono podstawy teorii multimodalności, która zakłada, iż na akt komunikacji składają się nie tylko słowa, ale też inne semiotyczne tryby komunikacji. Komunikowanie się nie jest bowiem tylko wymianą komunikatów językowych – często pełne zrozumienie dyskursu wymaga rozumienia informacji przekazywanych w sposób niewerbalny. Wykorzystanie dźwięku, obrazu czy gestu w dyskursie staje się obecnie powszechną praktyką. W tej sytuacji potrzebna jest ogólna teoria komunikowania się uwzględniająca badania nad semiotyczną kategorią multimodalności i dyskursu multimodalnego. Językoznawstwo kognitywne wydaje się być właśnie taką ogólną teorią łączącą badania „stricte językoznawcze” z teoriami semiotycznymi uwzględniającymi niewerbalne środki przekazu.

Niewerbalne środki przekazu i ich analiza składają się na rozdziały czwarty i piąty. Analizy tu przeprowadzone dotyczą materiału badawczego zróżnicowanego pod względem wykorzystywania systemów semiotycznych. W szczególności rozdział czwarty skupia się na komiksach, w których humor jest przekazywany poprzez wykorzystanie trybów wizualnego i językowego. Tryby te łączą się i wzajemnie składają na stworzenie multimodalnego przekazu, który ukazuje zderzenie się dwóch skryptów semantycznych. Odbiorca jest w stanie stworzyć humorystyczne zdarzenie użycia dzięki rozpoznaniu informacji przekazywanych zarówno poprzez słowa, jak i poprzez tryb wizualny. Brak całościowego postrzegania informacji zawartych w komiksie powoduje trudności w zrozumieniu przekazu. Przytoczone tu przykłady wskazują na interakcję elementów wizualnych z elementami językowymi, z połączenia których powstaje multimodalny dyskurs humorystyczny.

Rozdział piąty poświęcony jest analizie przekazu w komedii typu *stand-up*, którego autorem jest autor-komik. Wykorzystuje on także inne tryby komunikacji niż przekaz słowny – gesty, zmianę tonu głosu, muzykę, pozycję ciała czy komunikaty wizualne. Proponowana w rozdziale analiza uwzględnia owe tryby przekazywania informacji, wskazując na ścisły związek między nowowprowadzonymi informacjami a doświadczeniami widzów. U podstaw analizy leży założenie, iż znaczenie humorystyczne przekazu jest „emergentne” – powstaje w procesie konceptualnej integracji w przestrzeni mentalnej zwanej *amalgamatem pojęciowym*. Amalgamat ten zawiera konwencjonalne, szeroko pojęte rozumienie danych zjawisk porównane z odmienną, zaskakującą propozycją autora dyskursu humorystycznego. Pomimo różnicy w sposobie przekazywania materiału, zarówno komiksy, jak i komedia *stand-up* sprowadzają się do wywołania wrażenia niespójności u odbiorcy – ten, po zauważeniu humorystycznej intencji autora, docenia jego starania i holistycznie postrzega przedstawioną przez niego sytuację jako humorystyczną. Przedstawione analizy proponują, że znaczenie humorystyczne może być opisane jako Humorystyczne Zdarzenie Użycia (HUE),

rozumiane jako amalgamat konceptualny wiedzy adresata komunikatu z nowymi informacjami przedstawianymi przez autora. Te dwie przestrzenie mentalne, wpisane w model R. Langackera jako odpowiednio *poprzednie* i *aktualne* zdarzenia użycia, łączące się w *humorystyczne zdarzenie użycia* dzięki zróżnicowanemu wykorzystaniu językowych, wizualnych, przestrzennych, słuchowych i gesturalnych form, dają możliwość optymalizacji i usprawnienia procesu rozumienia humoru. Wybrane formy, poprzez swoje relacje ikoniczne, symboliczne lub indeksowe, oddziałują na adresata, który w momencie odbioru bodźców, tworzy hipotetyczne (lub przewidywane) rozwiązanie informacji oparte całkowicie na swojej pamięci o doświadczeniowych informacjach poprzez ramy, lub jak to określa R. Langacker, w poprzednich wydarzeniach użycia. Ich hipotezy, w przypadku humorystycznego znaczenia, są podważane poprzez wprowadzenie zaskakujących elementów w bieżącym wydarzeniu użycia. Nowa informacja powoduje uczucie niezgodności, którego docenienie z kolei jest źródłem humoru. Zderzenie dwóch niezgodnych przestrzeni mentalnych, jednej aktywowanej dla rozpoznania kontekstu i wiedzy, drugą, wprowadzającą zaskakujące informacje od komunikatora, skutkuje kombinacją realizowaną jako przestrzeń emergentna, rozumianą w tej dysertacji jako Humorystyczne Zdarzenie Użycia.

Wojciech Błachnio
07.06.2023r.